

Nóvik Attila

Gyermekek a dualizmus iskolái és a család hatókörében

A magyar neveléstörténet egyik legjelentősebb dokumentuma az 1868. évi népoktatási törvény, amely – pénzbüntetés terhe mellett – a tankötelezettséget is bevezette a hat és tizenkét év közötti gyermekek számára.

A törvény meghozatalakor a tankötelesek mintegy 48 százaléka járt iskolába, a világháború kitörése előtt pedig 93 százaléka. (Mészáros – Németh – Pukánszky, 1999) A tanulók számában a fejlődés úgy fejezhető ki, hogy a kiegyezés előtt körülbelül 1,2 millió gyermek vett részt alapfokú oktatásban, az 1910-es évekre ez a szám meghaladta a 2,5 milliót, ami az akkori lakosság 8,5 illetve 14 százalékát tette ki. Az analfabéták aránya az 1870-es években tapasztalható közel 70 százalékról az 1910-es évekre 30 százalék körülire csökkent. (Felkai – Zibolen, 1993)

Az elemi iskolába járó gyermekek számának megduplázódása, az analfabétizmus csökkenése kétségkívül a dualizmus iskoláinak köszönhető. Ugyanakkor nem tagadhatóak a kudarcok sem. Az elemi iskola 6. osztályába csak a tankötelesek töredéke jutott el, s a továbblépés is csak keveseknek adatott meg. Jellemző, hogy az 1910-es évek elején 2,5 millió alapfokú oktatásba járó gyermek mellett a középfokon csak mintegy 110 ezer tanuló vett részt az oktatási rendszerben.

A tömeges iskoláztatás mélyreható változásokat hozott a gyermekkorba. A 19. századtól a gyermekek túlnyomó többségének élete összefonódott az iskolával. Azelőtt többségük csak családi nevelésben részesült, most viszont tömegeik kerültek be egy szigorúan szabályozott, hierarchikus rendszerbe. Új szociális térbe kellett beilleszkedniük: egy nagyobb létszámú, öntörvényű, mégis erősen szabályozott kortárscsoport hatásai és a tanárok társadalmi által támasztott szabályok közé. Az iskolai nevelés problémái a 19. század végétől váltak az emberek – a 20. század elejére 2,5 millió gyermek és családjaik – általános problémáivá.

A változások számbavétele még csak felsorolás szintjén sem lehetséges, hisz a téma – érdekessége ellenére – nem váltotta ki a dualizmus kori gyermekséget kutatók érdeklődését. Jelen vizsgálatban is csupán egy részkérdést vizsgálók, azt, hogy a családok és az iskola viszonya hogyan alakult a dualizmus során. Az iskolarendszer fent említett mértékű kiterjedése nyomán a dualizmus-kori pedagógiai sajtóban a gyermekek nevelésének jogát illetően különböző nézetek jelentek meg. Az alábbiakban ezeket mutatom be.

Mivel a pedagógiai lapokat általában gyakorló pedagógusok írták, a család és az iskola kapcsolatát az ő szempontjukból látjuk. A „család” véleménye a pedagógusok szűrőjén keresztül jelenik meg, tehát szükségszerűen elfogultan kerül bemutatásra. Ezt azonban ellensúlyozza, hogy a pedagógiai sajtó forrásként való felhasználásával tekintést nyerhetünk az egykori tanárok gondolatvilágába.

Ennek a gondolatvilágnak a gyökereit, összetevőit feltárni a kutatások jelen állása miatt még lehetetlen. A pedagógusoknak a gyermekekről való tudása s azzal kapcsolatos viselkedése függvénye a kulturális, a tárgyi, a szociális, a történelmi és a személyes környezetnek. Ezek vizsgálata elengedhetetlen, ha a korabeli tanítók, tanárok gyermekképét akarjuk vizsgálni. Ebben az elemzésben sem tudok minden szempontot számba venni,

csupán arra összpontosítanék, vajon a társadalmi környezet hogyan befolyásolhatta a tanítók, tanárok gondolkodását.

A 19. századi pedagógusok néha lekezelően tekintettek az egyszerűbb emberekre. [Hanem, ne haragudjék meg, de ezt maga nem érti, mert nem járt iskolába, s nem mívelte ki lelkét annyira, hogy megértse – mondja egy tanító egy atyának. (*SzKL*, 1890)] Ha ennek a felsőbbrendűség-tudatnak a gyökereit keressük, mindenképp meg kell említeni a magyar társadalom sajátos fejlődését.

Erdei Ferenc vázolta föl, hogy Magyarországon „két társadalom” jött létre, az úri és a polgári társadalom. Ezek „kitermelték” a maguk középosztályait is. *Erdei* szerint a tanítók az úri középosztály legalsó rétegét alkották. Ez a réteg nem azért úri, mert úri származású, hanem azért, mert gondolkodása az úri mentalitást tükrözi. (*Erdei*, 1980) Véleményem szerint a fenti tanítók atyáskodó, néha lenéző álláspontja legalább részben ezzel az úri gondolkozással magyarázható. Ez a hangnem végigkíséri szinte az összes áttanulmányozott és bemutatásra kerülő cikket.

A dualizmus kori pedagógiai lapok közül az egyik legjelentősebb a *Család és Iskola* címet viselte, de létezett lap *Iskola és Szülőház* címmel, s voltak olyan újságok, amelyek alcímükben tüntették fel a kapcsolatot (például „Iskola – Katholikus tanítók és szülők lapja”). Azaz már a kortársak is elismerték az iskola és a család között lévő kölcsönhatás fontosságát: „Kutatnunk kell a család, a családtagok, a társadalom, a tanulótársak a tanító hatását az oktatásra, hogy legyünk tisztában, hogy az ember művelődésében mennyiben lehet e tényezőkre s más tényezőkre számítani.” (*Baló*, 1891)

A kölcsönhatás eredményét is mérlegelve három álláspont bontakozott ki a gyermekek nevelésének jogát illetően: az iskola elsőbbségét hirdetőké, az iskola és a család együttműködését vallóké és az iskolán kívüli nevelést propagálóké.

Az iskola és a család együttműködése

„Ahol az iskola kizárólag a tanítással, azaz ennek formai oldalával, a ház megint a neveléssel szorosabb értelemben foglalkozik (a hol éppen foglalkozik) egyébiránt egymást mellőzve, ott az iskola a gyermeknek legfőbb technikai jártasságot, száraz tudást, a ház meg azon sokszor talált gépies udvariasságot adhatja, de valóban nevelésileg-nemesítőleg egyik sem hathat.” (*Bún*, 1870)

Egy másik szerző kijelenti: „nem lehet sikeres az iskola nevelő munkássága, ha hiányzik a család és az iskola között a harmónia.” (*Bournáz*, 1890) Ennek az összhangnak a hiánya több okra vezethető vissza.

Általános jellemzőként meg kell állapítani, hogy abban minden szerző egyetértett, hogy a családi és iskolai nevelés tartalma és célja távol került egymástól, ugyanakkor mégis szoros kölcsönhatásban vannak egymással. Az egyik szerző szerint: „...iskola-ügyünk fejlődésének útját állotta: tanítók elégtelen műveltsége, a nép műveletlensége, de mindenképp fölött: a tanítók és a nép közönyössége”. (*Bún*, 1870) Ez a fajta okfejtés, amelyben megjelenik a tanítók felelőssége is az elégtelen nevelésben, nagyon ritka, mint ahogy azt is csak elvétve olvashatjuk, hogy a szülők milyen kifogásokat támasztottak, panaszkodtak az iskolával szemben.

Egy rosszul tanuló gyermek apja kéri a tanítót, hogy fiát engedjék ismétlőbe. Az apa felteszi a kérdést: „Oszdán meg, nem is lesz abból pap; minek tanulna?” (*SzKL*, 1890) Hasonló érvelés olvasható az alábbiakban is: „Odaküldte a szegény földmíves gyermekét azon reményben, hogy becsületes földművelő lesz belőle, ki majd munkáját megérti; de ez mitsem tudott kevésbé, mint amire a legnagyobb szüksége volt: a gazdaságot. Természetes tehát, hogy a földmíves gyermekét inkább otthon tartotta, mint iskolába küldte, miután otthon segített neki a munkában, hanem egyszersmind többet is tanult, mint az iskolában.” (*Bún*, 1870)

Ezekén kívül – mintegy ellenpontként az iskolakritika mellett – igen erős volt a családokat érő kritika is az újságokban. „Több évi tapasztalat bizonyít mellettem, midőn azt állítom, hogy az egyszerű falusi szülők – nem annyira rosszakaratból, mint inkább tudatlanságból – az iskolai tanítást és nevelést saját maguk és gyermekeik kárára olyannyira megnehezítik, hogy csodák közé tartozik azon köztük élő lelkiismeretes tanító, ki e miatt velők békében tudna élni.” (Dávid, 1891) Egy másik szerző pedig a következő megállapítást teszi: „Mit használ ilyen körülmények között a tanító jeles képzettsége és igyekezete? A legjobb esetben is fél eredménnyel kénytelen beérni, a szülők pedig panaszkodnak, hogy gyermekek csak hiába járja az iskolát; de nem veszik észre, hogy tán ők maguk is okai a sikertelenségnek...” (Bournáz, 1890)

Ennek okát az egyik író az alábbiakban látja: „A szó nemes értelmében vett családi élet, házi nevelés ma meseként hangzik fülünkbe a régi jó időkől. Azt hiszem, hogy nem túlzok, ha azt állítom, hogy a családok kétharmada ma a düledező-félben lévő családi élet alkotmányának foltozására pazarolja erejét és idejét.” (Bede, 1890)

A szerzők többsége egyetértett abban, hogy a nép műveletlensége, tudatlansága, olykor rosszindulata, az alsóbb osztályok siralmas erkölcsi állapota, az elégtelen családi nevelés, a gyermekek által otthon látott rossz szokások az okai, hogy az iskola a nevelési feladatát csak részben tudja teljesíteni, vagy egyáltalán nem képes ennek a kötelezettségnek megfelelni. Ezek az állapotok oda vezettek, hogy néhány szerző egyenesen azt hirdette:

Egyéb elvitathatatlan jó oldalai mellett a nyilvános iskolának sokszor az a feladat jut, hogy az elhanyagolt vagy ferde irányú házi nevelés mulasztásait avagy helytelenségeit pótolja, ami ha sikerül, úgy az iskola egyik legszentebb kötelességét végezte.

csak az iskolának van kötelessége és joga a nevelés terén. „Az iskolai nevelésnek feladata, hogy ... az erkölcsök megjavuljanak, s a családi élet szentélye minden megromlástól biztosíttassék.” (Nagy, 1885)

Ez a típusú vélemény ilyen formában ritkán található meg. A szerzők sokkal inkább törekedtek az iskola és a család kapcsolatának javítására. Ennek számos formáját megemlítették, de az egyik legáltalánosabban ajánlott módszer a szülők iskolai látogatása s a tanítók családlátogatása volt. Másrészt ösz-

tönözték a szülőket, hogy az iskola és a tanító iránti nagyobb tiszteletre neveljék a gyermekeiket.

Az iskola és a család kapcsolatának javítására szánt egyik jellemző módszer sokkal inkább jövőbe tekintő és kissé utópisztikus. Ugyanis a szerzők többsége egyetértett abban, hogy a helyes iskolai neveléssel jobb nemzedékeket lehet nevelni, „...s a nemzedék, mely így neveltetett, nem fog megtántorodni a kísértés pillanatában, hanem szembe száll azzal, vagy tűri megnyugvással. A fény, mely a családi életet bevilágítja boldogságtól ragyogó arcokon fog megtörni, egy valóságos szentély az, hol csak jót lát a gyermek.” (Nagy, 1885)

Am nem mindenki volt ilyen optimista, sőt volt olyan szerző, aki nem egyszerűen csak bírálta az iskolai nevelést, de a magánnevelés vagy családi nevelés mellett tette le a voksát: „...egyéb elvitathatatlan jó oldalai mellett a nyilvános iskolának sokszor az a feladat jut, hogy az elhanyagolt vagy ferde irányú házi nevelés mulasztásait avagy helytelenségeit pótolja, ami ha sikerül, úgy az iskola egyik legszentebb kötelességét végezte, ...tény azonban az is, hogy sok tekintetben éppen a nyilvános iskoláztatás miatt hiába keresünk a mai világban gyermeki gondolkodást. 10-11 évvel a mai gyermek nem gyermek többé...” (Nemessányi, 1889) Éppen ezért a szerző a magántanítást ajánlja a nyilvános oktatás helyett.

Más összefüggésben is találkozhatunk a korabeli pedagógiai sajtóban az iskolakritika különböző fajtáival, amelyek az iskola gyakorlatának megváltoztatását célozták. Ám a

magántanítás mint az iskolai oktatás alternatívája komolyan nem került szóba. A dolgozathoz felkutatott irodalomban ez az egyetlen cikk, amely ezt a gondolatot tartalmazta. Ugyanakkor a 19. század végén több olyan írást is találhatunk, amely a családi nevelést propagálta. A gyermeküket tanító apák képe a magyar pedagógiai irodalomban is megjelenik, többek között *Felméri Lajos* írásaiban. Minthogy Felméri ilyen irányú munkássága már jól ismert (*Pukánszky*, 1999, 2001), én egy gyermekét nevelő anya munkásságán keresztül mutatok be néhány jellemző vonást ebből az irányzatból.

A cikksorozatot *Binder Laura* írta, a címe „A természet és az anya”, és a *Család és Iskola* 1880-as évfolyamában jelent meg. A cikk egy tanítónő élményeit írja le, aki a természet iránt feltűnően érdeklődő tanítványa neveltetését kíséri figyelemmel. Kiderül, hogy a gyermek az érdeklődését és nagy tudását a nevelését tervszerűen végző édesanyjától szerezte. Az írásban keverednek az anya elbeszélései, a tanítónő megfigyelései s az anya gyermekéről írott naplójának sorai.

Mind Felméri, mind Binder cikkéről elmondható, hogy nem fejtenek ki nyílt iskolakritikát, sőt többször utalnak is az iskolára, az iskolában szerzett ismeretekre is. Ugyanakkor az, hogy a gyermek nevelését tudatosan a szülők veszik kezükbe, nemcsak a gyermekek iránt tanúsított figyelemnek köszönhető. Részben az is indokul hozható fel, hogy a gyermekek az iskolában nem kapták meg a szükséges ismereteket, vagy nem megfelelően kapták meg, s ezért azok kiegészítésre szorulnak. Ez az iskola burkolt kritikája.

Ahogy *Rousseau* Emillel, úgy tesz sétákat Felméri apája fiával a szobában, és Binder anyája lányával a természetben, így ismertette meg vele környezetét. Mindezen hasonlóságok ellenére úgy gondolom, hogy a Binder által leírt nevelés nem gyermekközpontú. Bevonja a gyermeket a tanítás folyamatába, de a gyermek alig hasonlít egy hús-vér gyermekre. A gyermek szobája a következőképp fest: „Már az ablakból gondosan ápolott külföldi és hazai virágfajok mosolyogtak hívogatólag felém. (...) nem messze egyik virágcsoporttól, egy csinosan rendezett ásványgyűjtemény ragadta magára figyelmemet. (...) az ásványokat őrző szekrény mellett egy másikra térhet tekintetünk, melyben kitömött emlősök és madarak emlékeztettek földünk gazdagságára (...) És e mellett még egy harmadik szekrény is áll, s benne könnyebb szerkezetű természettani eszközök: inga, szökőkút, Heron-labdája, közlő edények, vízi-puska, bűvös-lámpa, gépminták, stb. (...) A gyűjtemények tárához egy könyvtár csatlakozott, mely szerényen kínálkozott a legtapintatosabban választott ifjúsági olvasmányokkal. (...) Egy író-asztalka fölött művészek és írók arcképei függnek ... a fal többi részei állatok és növények jól választott és csinos képeivel vannak díszítve.” (*Binder*, 1880) Ilyen szobában inkább egy tudós lakik, nem egy gyermek. A gyermek által a cikkekben elsajátított „tananyag” nem kevesebb – vagy nem lényegesen kevesebb – az iskolai anyagnál. Csak a tanítás módja más.

Mind a két cikkre elmondható, hogy a tanítás módszerében a gyermek felé fordul. De az az embereszmény, ami a szerzőket vezeti, még túlságosan is műveltségközpontú. Az igazi áttörés a gyermekközpontúság felé akkor történik, mikor egy újfajta embereszmény lesz a nevelés alapja.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a gyermeknevelésről folyó vitában a felek látószólag a gyermekekért léptek fel, de éppen az ő valódi érdekeiket hagyták figyelmen kívül. Az igazi harc nem értük, hanem a nekik megtanítható tananyagért, erkölcsökért folyt. Az iskolai nevelést bírálók nem ritkán maguk is képzeletbeli követelményeket támasztottak a gyermekekkel szemben. Ugyanakkor néhány írásban már megtaláljuk a gyermekek felé fordulás első lépéseit is.

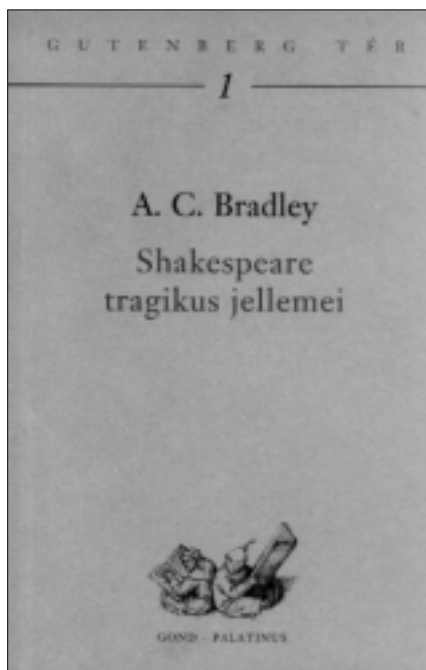
Irodalom

Baló József (1890): Amikor az anya a hibás. *Család és Iskola*.

Baló József (1891): A paed. esetek körének kibővítése. *Család és Iskola*.

Bede Dániel (1890): Egy gyermekbarát elmélkedései a családi nevelésről. *Iskola és Szülőház*.

- Binder Laura (1880): A természet és az anya. *Család és Iskola*.
- Bournáz Ernő (1890): Szülék, óvjatok a tanító tekintélyét. *Iskola és Szülőház*.
- Bún Samu (1870): Iskola és szülőház. *Néptanítók Lapja*.
- Dávid Mihály (1891): Szülők, több figyelmet a gyermeknevelésre. *Iskola és Szülőház*.
- Erdei Ferenc (1980): *A magyar társadalomról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Felkai László – Zibolen Endre (1993): *A magyar nevelés története*. II. kötet. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
- Felméri Lajos (1875): Útazás a szobában. *Néptanítók Lapja*.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy István (1885): Család és iskola. *Néptanítók Lapja*.
- Nemessányi Adél (1889): A magántanítás előnye. *Család és Iskola*.
- Pukánszky Béla (1999): „Útazás a szobában”. Gyermeküket tanító apák a XIX. században. *Magyar Pedagógia*.
- Pukánszky Béla (2001): Felméri Lajos ismeretlen arca – a gyermekkép újszerű vonásai az első kolozsvári pedagógiaprofesszor írásaiban. In: Csapó Benő – Vidákovich Tibor (szerk.): *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SzKL monogrammal (Szádeczky Kardoss Lajos? 1890): Hogy a fia ismétlős legyen. *Család és Iskola*.

A Gond-cura Alapítvány és a Palatinus Kiadó könyveiből